

MILOŠ MILOŠEVIĆ*

ARHIVSKA GRAĐA O ZEMLJOTRESIMA U KOTORU I OKOLINI

Zemljotres kao da je u postradalom kraju za mnogo šta postao prelomna tačka *ante — i post terrae motum*, a sigurno je svima i svakome nametnuo neku novu dužnost, ili aktuelizirao ponešto zapostavljeno. Tako su i arhivi i arhivisti živo osjetili jednu svoju nesumnjivu obavezu prema nauci i društvu. Dokumenti o proteklim zemljotresima i projekt o takvoj zbirci, ne bi pružali samo podatke o nekom prošlom dramatičnom zbivanju na ovom nemirnom prostoru, koji nas u određenim, nepravilnim intervalima podsjećaju na dalje neizbježne prijeteće procese u utrobi Zemlje koja stari. Takva zbirka je višestruko potrebna, jer bi iz nje i seizmolog iščitavao nagovještaje, ili odgovore za svoje stručne dileme, istoričar bi nalazio opise tragičnih trenutaka razaranja i njihovih posljedica, a sociolog i književnik osluškivao njihove tananije odjeke u čovjekovoj duši. Da spomenemo samo one, možda, najprisutnije. O takvoj priželjkivanoj zbirci govorili su i naši stručnjaci, kao i strani (da pomenemo eksperte UNESCO-a), prilikom svojih boravaka u Kotoru.

Iako do ovog trenutka još nije nađena neka sigurnija finansijska podrška za jedan pravi, široki zahvat ovoga tipa, koji bi predvidio istraživanja ne samo u jugoslavenskim, nego i u stranim arhivima, — maleni kolektiv Istorijskog arhiva u Kotoru uvrstio je takav projekt u svoje dugoročne planove rada, za sada samo za svoje vlastite fondove. I zahvaljujući takvom ekipnom

---

* Dr Miloš Milošević, Istorijski arhiv, Kotor.

radu¹⁾ i, jednim dijelom, već obavljenom poslu, u mogućnosti smo da već sada povučemo neke značajnije, sažete koordinate za jedno stotinak dokumenata, većinom nepoznatih.

Po svom karakteru, veći broj od ovih dokumenata su suhi notarski spisi, koji kratko iznose neki pravni posao, više ili manje vezan za posljedice zemljotresa, bez širih opisa i emocija. Pa i kada je riječ o dopisima kotorskih gradskih vijeća, upućenih Veneciji, izvještajima vanrednog providura, ili nekom drugom aktu administracije, — tu je, uglavnom, opet sve jako lapidarno i suzdržano. Ali, možda, baš ta reducirana govornost i vidna suzdržanost, puna konkretnih detalja, imena običnih građana, računa, procjena, dražbi, sporova i sl., djeluje na svoj način snažno, a svakako pruža dragocjene podatke nauci.

Kako je građa koja će se izložiti skoro isključivo iz Kotorškog arhiva, treba još reći zašto su baš ova istraživanja od posebnog značaja. To, sigurno, nije samo zbog sačuvanog notarijata od 1326. god., dakle zavidne starine u izvjesnom kontinuitetu, i znatnog obima drugih važnih fondova. Taj značaj je, u prvom redu, zbog ove, za Crnu Goru jedine srednjovjekovne kotorske komune, koja je, i pored raznih devastacija tokom istorije, ipak uspjela da sačuva znatne količine arhivalija svog razuđenog specifičnog istorijskog hoda, dok su ostali gradovi, posebno Bar i Ulcinj, doživjeli skoro sistematsko uništavanje tragova prošlosti.

Posebno pada u oči da ogromna većina od te arhivske građe Istorijskog arhiva u Kotoru, govori o potresu 1667. godine. Ostalu, gusto ispisanu hronologiju učestalih trusova za neke starije periode, do 1667. god., koja je donijela stabilizaciju terena, J. Mihailović je sažeo nekom definicijom sa zastrašujućom igrom riječi: jedan razorni potres na deset godina, a deset manjih tokom jedne godine. To se, ne može postupno pratiti u dokumentima, jer nikakva služba nije bila dužna da to evidentira. Ipak se, naravno, treba zadržati na tim, makar i oskudnim, sporadičnim vijestima o zemljotresima do 1667. godine (I), da bi, zatim, što šire i sadržajnije pratili razne vidove katastrofalnog udara iz 1667. god. i njegovih posljedica. Priroda i količina te građe omogućava da se najprije pruži opšta slika, prema izvještajima zajedničkih sjednica gradskih vijeća i vanrednog providura iz Kotora (II). A zatim je moguće izlagati građu na horizontalnom i vertikalnom planu. Pod horizontalnim planom mislimo na iznošenje faktografije o štetama u gradu, na osnovu čega, pored onih globalnih opisa i statističkih podataka, mogu se utvrditi sasvim konkretne vrste oštećenja na pojedinim trgovima i ulicama grada, ili po njegovoj okolini, na određenim zgradama, sa imenima vlasnika i slično (III). O sakralnim objektima, izvori omogućuju da se i posebno govori (IV). Drugi je vertikalni plan istraživanja, prema ko-

¹⁾ U pribiranju dokumenata učestvovali su radnici Istorijskog arhiva u Kotoru: mr Vesna Vičević, Mirko Vukasović, Jelena Antović i Veselinka Lalošević, — pod rukovodstvom direktora.

me, kroz tematski grupiranu građu, možemo doći do analiza raznih pravnih, ekonomskih, socioloških i psihološko-emotivnih faktora (V).

Ali odmah treba dodati da nijedna od tih slika, koje proizlaze iz takvih analiza, ne može biti kompletna. Prema tipu građe podaci zavise od toga da li je neko pokrenuo sudski ili administrativni postupak, pa je zato ostao arhivski trag. Inače podataka nema. Jer u arhivu je većinom sačuvana patologija života, a procesi koji su nalazili mirna i dogovorna rješenja, često nisu ni zabilježeni. Pa ipak i ta neizbježna manjkava rekonstrukcija svakog arhivskog rada, ne spriječava da građa ostane i dovoljno indikativna za određene zaključke.

I

Zaista je teško shvatljivo da zemljotres tipa 1563. god. koji je bez sumnje jedan od najvećih koji je razarao na našem tlu, a koga je J. Mihailović kvalifikovao kao »prvo uništenje Kotora«²⁾ ne ostavi traga u notarskoj knjizi iz vremena trusnog perioda od 13. juna do 22. septembra. Doduše spisi iz tog perioda sasvim nedostaju, pa se, vjerovatno, treba podsjetiti na požare iz tog vremena. No, ipak, postoje dva manja bloka iz 1563. god., ali ti spisi tretiraju razne pravne poslove, bez ikakvog pozivanja na potrese. Ostaje samo jedan nesiguran dokumenat, bez datuma, o smrti Luke Todorova u zemljotresu,³⁾ i izvanredan detaljni obračun dvojice majstora kamenorezaca, Korčulana Paška Pomenića i Nikole Žiže (Žige?), koji su 1594. god. radili na restauraciji katedrale u Kotoru.⁴⁾

Sličan je slučaj i sa serijom zemljotresa 1608. god., a naročito sa onim od 25. jula, koje J. Mihailović naziva »drugo uništenje Kotora«⁵⁾ Za te i takve zemljotrese iz 1608. god. znamo u ovom trenutku iz svega 4 dokumenta, i to bez značajnijih podataka. Tu je riječ o arbitraži u sporu kotorskih plemićkih porodica Meksa i Paskvali, koja se 14. V 1610. god. morala ponoviti, jer odluke nisu mogle biti sprovedene zbog zemljotresa, a prilike su se, poslije 1608. god., naravno, izmijenile.⁶⁾

Zatim nailazimo na spomen velikog oštećenja jedne neidentifikovane zgrade 1612. god., uz veoma uopšteni podatak od 19. VIII 1612. god. da su zemljotresi »prošlih godina dobrim dije-

²⁾ Jelenko Mihailović, Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg Južnog Primorja, SAN, Beograd 1947, str. 17.

³⁾ »*Dal teremoto dell' anno passato*«. Nema datuma, ali je vjerovatno pisano 1564. godine. *UP CCIII*, 199.

⁴⁾ SN LXVIII, 79—80. Taj dokument je već koristio I. Stjepčević u monografiji: Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru, Split 1938. str. 70.

⁵⁾ J. Mihailović, Seizmički karakter, n.đ. str. 17.

⁶⁾ SN LXXVII, 380 i 421.

lom oštetili zgrade u ovom gradu«,⁷⁾ uz jedan konkretan primjer. Riječ je o zgradi na »Trgu kod morske obale« (*»Piazza alla Marina«*, kasnije češće nazivan »Trg od oružja«), u kojoj su stanovali sudije, dok je u prizemlju bio dućan (*»bottega«*), koji je pripadao časnim sestrama. Pa kako je cijela ta zgrada sa dućanom »potpuno oštećena i neuseljiva«, sudski se utvrđuje prestanak godišnje obaveze plaćanja 6 dukata časnim sestrama.⁸⁾

Ali je zato slijedeći dokumenat veoma bogat i dragocjen. Odnosi se na kompleks opatije Sv. Đorđa, na školju pred Perastom, a datiran je sa 31. decembra 1614. godine. Zbog vanrednih detalja o oštećenjima na tom izuzetno važnom istorijskom kompleksu, neophodno je zadržati se sumarno na tom neuobičajenom obilju podataka iz troškovnika o popravkama opatije Sv. Đorđa, koji se sudski ovjerava. Vrsta i obim poslova, kao i količina materijala, govore o velikim štetama nastalim poslije zemljotresa, dok pojediniosti sa tačnim cijenama omogućavaju zanimljivo praćenje odakle se sve nabavljao materijal. Možemo konstatovati da je to najčešće iz same Boke, ali i sa raznih drugih strana. Navešćemo nekoliko markantnijih detalja iz opširnog računa, čiji je ukupni iznos 758 perpera. Na školj se, naravno, materijal dovozio barkama i to kreč i pijesak sa Markovog vrta i iz Crmnice (Crnice ?), 2600 crijepova iz Krtola, »kotali« i veće i manje grede iz Venecije, Risna i Ljute. Zatim se govori o postavljanju novih vrata samostana, podizanju novih stepeništa za zvonik i crkvu, postavljanje željeza za zvona, koja je trebalo iznova vješati i sl. Na nekoliko se mjesta izrično spominje potres, kao npr. čišćenje dvorišta samostana i crkve od opasnih oštećenja, nastalih poslije zemljotresa,⁹⁾ popraviti međe u lučici, popraviti zvonik i skalnu srušenu u zemljotresu, popraviti ormar i sl.

Za zemljotrese iz 1711. god. u ovom trenutku znamo samo na osnovu građe iz dva dokumenta. U prvom, iz februara 1711. god., Jeronim Ivoleo, kao oporučni nasljednik, traži da se izvrši posljednja volja pok. Ivana Pavline, iz testamenta još od 5. IX 1645. godine. Na naslijeđenom posjetu, kuća je razrušena u zemljotresu, pa nasljednik želi da je proda. To mu ranije nije pošlo za rukom zbog ratnog stanja. Postradala kuća se nalazi u Kotoru, ali nije data bliža lokacija. Jedino se naznačuje da je u prizemlju imala skladište i radnju (*»bottega«*), a u njoj je stanovao majstor Đorđe zlatar. Uz posjed kuće išlo je i 12 kotorskih stara pšenice, vinograd u Kavču i neki бесплодни tereni, koje su trapili sinovi Šimuna Radičeva iz Bogdašića. Posebno treba zabilježiti kako kroz dokumenat provijava duh religioznog doživljavanja nesreća, bilo zemljotresa ili ratova, jer sve to znači oblik božjeg prisustva.

⁷⁾ »...gli terremoti che gli anni passati hanno in buona parte ruinato le fabbriche di questa città.« SN LXXVI, 458/t — 459/t.

⁸⁾ Isto.

⁹⁾ »..dalle minazze fatte dal terremoto..« SN LXXVIII, 24 — 26.

Čim se nešto dešava, moralo je biti prihvaćeno od više sile.¹⁰⁾ Takvo stoičko prihvaćanje životnih nedaća u jednom dokumentu važno nam je za rekonstrukciju društvene atmosfere toga vremena, tim prije što veoma podsjeća na argumentaciju u poemi »Slovenska dubrava« Andrije Zmajevića.¹¹⁾ Vjerovatno je tako shvaćanje bilo jako prošireno među tada brojnim vjernicima u Kotoru.

Drugi je dokumenat od 4. septembra 1711. god. i u njemu se govori o prodaji Jakovu Valeri jedne kuće sa radnjom u Ulici sv. Jakova. Ta je kuća bila »potpuno srušena od prošlog zemljotresa«, pa je zbog duga dražbenim postupkom bila dodijeljena Tripu Cizili.¹²⁾

Za zemljotres iz 1746. god. nalazimo svega jedan dokumenat i to u građanskom sporu Lukovića, iz koga se vidi da se srušena kuća bila pretvorila u kućište ili vrt, što znači da je tu bilo propalo sve, osim, valjda, nekih zidova. Za zemljotres se kaže da je bio »strašan«, ali nema osnova da se ubicira položaj kuće.¹³⁾

II

Dok je, dakle, za druge, čak i katastrofalne zemljotrese, u Kotorskom arhivu sačuvano malo građe, »velika trešnja« 1667. god. kako su je Dubrovčani nazivali, ima relativno znatnu arhivsku dokumentaciju, iako je i za tu kritičnu godinu vidan manjak arhivske građe, o čemu će još kasnije biti riječi. Već smo rekli da je kod većine dokumenata riječ o raznim pojedinačnim pravnim dokumentima, koje tek u većem broju sličnih slučajeva, pružaju osnova za šire zaključke o određenim pojavama. Ipak je sačuvano nekoliko neposrednih svjedočenja i izvještaja šireg daha, koji omogućavaju nešto neposredniji doživljaj stihije u Kotoru i okolini, i njenih mnogostranih posljedica. Na njima se posebno treba zadržati.

Tri su dokumenta iz Kotorskog arhiva, a tri iz Državnog arhiva Venecije. Ove mletačke ispise ljubazno mi je ustupio na ko-

¹⁰⁾ »Visitata dalla Mano Omnipotente benedetta del Signor Iddio questa città col flagello del terremoto memorabile.. Se la casa è caduta è effetto delle Divine Gratie.. Se non fu venduta avanti, fu parimente dono celeste, il quale volse visitare questa città con la provata guerra.« SN CXXXII, 118 — 118/t.

¹¹⁾ Miloš Milošević, Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića postradalom Dubrovniku 1667, godine, Anali Historijskog instituta JAZU, Dubrovnik 1970, str. 306—307.

¹²⁾ »... una casa et botegha tutta dirocata dal passato terremoto, con soleri et tetto marzo, posta in questa città, in contrada di S. Giacomo.« SN CXXXII, 581/t — 582.

¹³⁾ »la qual casa essendo caduta del terribile terremoto, qui successo nel 1746, si ridusse in un casale, ossia orto, come attualmente si ritrova.« Sudski spisi od 20. februara 1805, No 91 — III/39, Građanski spor Lukovića.

rišćenje dr Slavko Mijušković. Od značaja je da su pet, od tih šest dokumenata, pisanih u aprilu, dakle neposredno poslije same katastrofe, dok je šesti iz februara 1668. god., iako je on, sa svojom skoro jednogodišnjom distancom, najsadržajniji i djeluje zaista vjerodostojno. Dva su dokumenta sa zajedničkih sjednica sva tri gradska vijeća, jedan je zahtjev prokuratora crkve Sv. Tripuna, a tri su izvještaji kotorskog vanrednog providura. Nas će u prvom redu privući sjednice vijeća grada Kotora, iako su hronološki nešto kasniji, jer providurovi izvještaji, kako ćemo vidjeti, imaju vidnu poentu u izlaganju lične patnje, iako je u njima sačuvano i nekoliko izuzetno važnih pojedinosti o životu poslije potresa.

Prva zajednička sjednica Velikog, Malog i Tajnog vijeća grada Kotora, uzbudljiva je po nekoj goloj jednostavnosti, iznenađujućoj u vremenu barokne patetike. Sazvana je 23. aprila 1667. za biranje novih predstavnika za izborne službe koje, prema Statutu, ističu. Bez širih opisa i teških riječi, sve počinje onim uobičajenim administrativnim konvencionalnim formulama o okupljanju vjećnika, na osnovu gradskog Statuta, iznoseći, kao uzgred, dvije posljedice zemljotresa, neposredno vezane za tehničku organizaciju sastanka, a što je posebno moralo djelovati na Kotorane. Srušeno je, naime, sjedište vlasti i mjesto okupljanja, gotička providurova palača, na trgu pred Katedralom, a isto tako su pali zvonici sa zvonima, koja su ih pozivala na sjednice, i veliki frontanli dio Katedrale, na koju su bili posebno osjetljivi, kao na simbol kulture, ekonomske moći i duhovnosti svoga grada. Ipak, sastanak je održan na istom trgu, ali ne u palači, nego »u baraci Njegove Ekselencije« (*»nella baraca di Sua Eccellenza«*), koja je morala biti podignuta od drveta. Ni uobičajena zvonjava zvona nije mogla služiti za saziv vjećnika (*»ommeso il suono della campana«*), jer su zvona zajedno sa ostacima romaničkih zvonika, pretvorena u parčad, ležala po trgu pred ostacima Katedrale. Poslije te dvije pojedinosti, o potresu više ni jedne riječi. Redaju se imena izabраниh u raznim službama, sa rezultata glasanja,¹⁴⁾ i život teče dalje. Iz kasnijih dokumenata će se vidjeti, da je na tom trgu bilo još nekoliko sasvim, ili do polovine razrušenih kuća privatnih vlasnika.

Druga zajednička sjednica tri vijeća donosi precizniji izvještaj Senatu u Veneciji, i daje utisak brižljivo sabranih statističkih podataka, kao i da se sažeto htjelo reći najbitnije. Ovaj dokument od 11. februara 1668. god. uliva puno povjerenje. Prisutnih je bilo svega 26 članova iz sva tri vijeća i tek tada se donijela odluka da se šalju izaslanici u Veneciju. Tu se najprije zvanično svjedoči da je u gradu 6. aprila 1667. god. »razrušeno i rastreseno« 180 kuća. Što zapravo pod tim treba razumjeti? Dva termina,

¹⁴⁾ SN CV, 934.

koja smo preveli sa »razrušeno i rastreseno« u originalu glase »*diroccate e sfazzate*« i mi ih ne osjećamo kao tautologiju. Dok je u pojmu »*diroccato*« jasno rušenje, »*sfasciare*« asocira na skidanje poveza, dakle, na gubljenje statičke formule za čvrstinu jedne zgrade, bez obzira da li je tu došlo do djelimičnog rušenja ili ne. Mislim da je to upravo ono isto, pred čim smo bili svjedoci i u ovom zemljotresu iz 1979. god. kada je stari Kotor, najvećim dijelom morao biti iseljen, iako je manji broj objekata fizički srušen. Ali stare zgrade, zidane po pravilima svoga vremena, dakle bez savremene armature i betona, bitno su »rastresene«, bilo da su napukle, zidovi se nagnuli, prozori i vrata iskočili iz zglobova i sl., pa makar još i čuvaju sablasni izgled uspravljenog mrtvacu. Dakle, u tom smislu smatramo da treba shvatiti cifru od 180 kuća, koje su bile na različite načine oštećene, bilo da su potpuno ili djelimično srušene (»*diroccate*«), bilo samo bitno oštećene i »rastresene« zgrade (»*sfasciate*«).

Kotorani dalje objašnjavaju zašto je došlo do tog zakašnjenja u obraćanju Senatu, tek u februaru 1668. god., i ističu da to nisu odmah učinili da ne bi još više povećali državne brige u ovim izuzetno teškim prilikama. Očito se aludira na završnicu, skoro četvrtvjekovnog kandijskog rata (1645 — 1669). Ali baš je ta opšta oskudica, povećana dugim trajanjem iscrpljujućeg rata, onemogućila, kako kažu, stanovnicima grada da vlastitim sredstvima osposobe svoje oštećene domove. Međutim, kako potrebe sve više stežu, neizbježan je i ovaj korak traženja pomoći.¹⁵⁾ Izaslanici će zato izložiti dvije odluke svojih vijeća. Prva je da se traži iz Venecije neka odgovarajuća pravična pomoć za obnovu porušenih kuća građana, ali tu se ne daje konkretni predlog za neku finansijsku transakciju. Drugo je, međutim, vezano za sasvim konkretni predlog dobijanja sredstava za restauraciju katedrale Sv. Tripuna. Simptomatično je kako Kotorani, i pored tolikih ličnih nevolja, prvenstveno brinu za katedralu. Najprije izlažu da su srušeni zvonici, fasada i »ne malo od svodova, spolja i iznutra.¹⁶⁾ A i za sve ostalo se kaže da je »rastreseno i da svakog trenutka prijeti padom.« Inače i sami građani su se bacili na prikupljanje priloga za Katedralu, ali su prihodi crkve veoma oskudni, kao što i novčani prilozi ne mogu biti znatniji, u ovoj eri siromaštva. Pa da bi se ipak došlo do sredstava, vijećnici sva tri vijeća glasaju za slijedeći konkretni predlog. Umjesto godišnjeg korišćenja 140 dukata iz blagajne u Padovi za stipendiranje dvojice plemića na studijama, na što je Kotor imao pravo, predlaže se da ukupna suma tog novca za slijedećih 10 godina, bude odmah anticipirana i dobijena u cjelini, ali namjenski za restauraciju katedrale.¹⁷⁾

¹⁵⁾ »...*astringendosi la necessità*«, Isto.

¹⁶⁾ »...*con non poco volto, così esteriore come interiore*«. Isto.

¹⁷⁾ SN CVI, 651—652.

Da se kotorskoj katedrali od početka davao prioritet u obnovi grada, kazuje i dokumenat u kome se, svega 11 dana poslije potresa, 17. aprila 1667. god., Vijeće umoljenih, na zahtjev postojeće dvojice prokuratora Sv. Tripuna, povećava broj tih laičkih zastupnika crkve od dva na četiri. S obzirom na povećane poslove i potrebe, bilo je neophodno to povećanje broja ljudi, koji će brinuti o sanaciji. Inače se, u tom ranom dokumentu, samo sumarno konstatuje da je crkva velikim dijelom srušena.¹⁸⁾ Tom prilikom su, u prisustvu rektora i 11 vijećnika izabrani kao dodatni prokuratori Vicko Drago i Vicko Paskvali.

Što se tiče vanrednog providora u Kotoru Đakoma Loredana (*Giacomo Loredano*), navodimo tri izvještaja Senatu, sačuvana u istom mletačkom fondu.¹⁹⁾ Prvi je datiran 7. aprila, drugi 21. a treći je nedatiran i nepotpisan, vjerovatno s kraja aprila 1667. godine. On je, dakle, poslao svoj prvi izvještaj Senatu već idućeg dana iza potresa, sa, razumljivo, sasvim uopštenim podacima, dok je u središtu pažnje njegov vlastiti težak doživljaj. To, doduše i nije neobično, jer, kako se vidi i iz ovog a još opširnije iz kasnijeg dokumenta od 21. aprila, providur je zaista doživio dramatične trenutke. Našao se, naime, slično nadbiskupu Zmajeviću na Sv. Đorđu pred Perastom, zakopan u ruševinama vlastite palače. Živ, ali sa znatnim kontuzijama, on je tu, kako kaže, među velikim kamenim blokovima, morao provesti više od jednog sata. Nalazio se nadomak smrti i smatra da se samo čudom spasio. Iznosi velike lične materijalne štete, jer je, kako izjavljuje, ostao go i sasvim lišen ono malo imovine, koju je imao sa sobom. Dodajmo odmah da je, bez sumnje, ovo i ovakvo pismo imalo i poseban cilj, pa je i postiglo taj željeni efekat. Jer, kako proizlazi iz spomenutog trećeg, ali nedatiranog dokumenta iz Državnog arhiva Venecije, dukulom od 22. aprila providur je dobio 500 dukata »za djelimičnu naknadu štete.« Inače je Loredan, u dopisu od 7. IV, zemljotres nazvao »užasnim i zastrašujućim« (*orribile e spaventoso*), dajući uz to sasvim evazivne i malo upotrebljive podatke, sa sasvim nepreciznim izrazima, kao što je npr. da su pali »razni« dijelovi zidina, »skoro sve« kuće, crkve i palače i da su »mnogi« stanovnici i vojnici našli smrt ispod ruševina. Na kraju pisma od 7. aprila providur prelazi i na političke implikacije, izražavajući brigu za bezbjednost grada, ukoliko se dalje ponovi kretanje tla i rušenje. Još je saznao da su stradali Budva i Perast, i da nije pošteđen ni Herceg-Novi. Da bi bio na stalnoj oprezi, providur se nastanio na trgu pored obale, pa odatle izdaje naređenja, neophodna za sigurnost grada. Generalni providur Katarino Kornaro (*Cattarino Cornaro*), smjesta mu je uputio dodatne vojne jedinice, kreč i ostalo neophodno za obnovu Kotora, ili, kako on kaže, »ovog preslavnog grada«. Ta tema opasnosti u

¹⁸⁾ SN CV, 939. (. . . stante la dirocatione in gran parte.)

¹⁹⁾ ASV (*Archivio di Stato Venezia*), Senato, *Provveditori di terra.e da Mar*, F 665 Cattaro, *Rettori e Provveditori straordinarii* (1666 — 1667).

kojoj se nalazi oslabljeni grad, kasnije dobija sve veći značaj. Potreba da se saznaju namjere turskih komandanata i strahovanja od invazije postaje upravo opsesivno. Inače, Kornaro je kasnije i došao u Kotor da smiri građane i, poslije ličnog uvida, pomogne savjetima.²⁰⁾

Iz providurovog izvještaja posebno su zanimljivi podaci o stanovništvu. U izvještaju od 7. aprila Loredan obavještava da je, pored preživjelih Kotorana, i stanovništvo okoline («kontada»), ukrcao na brodove.²¹⁾ To je, dakle, u to doba bilo prvo rješenje za stanovnike bez krova, umjesto savremenih prikolica. Pored toga se, svakako, strahovalo i od daljih trusnih udara, a otvoreno more je pružalo punu sigurnost. — Prema izvještaju od 21. aprila pratimo kako su ispod ruševina spašavani hrana i oružje. — Posebno je značajna briga o sklanjanju tih preostalih zaliha, zaista vitalnih u tom trenutku, na mjesta »među najboljima koja su se mogla naći.«²²⁾

A da je u kotorskim kućama bilo i drugih dragocjenosti i novca, može nas podsjetiti jedno svjedočanstvo iz Dubrovačkog arhiva. Katarina Gvozdinova, služavka Marka Boškova iz Kotora, tuži 15. jula 1667. god. Nikolu Domugara da je krao poslije potresa. Njen poslodavac Marko Boškov poginuo je u zemljotresu i svi su se razbježali. Sama kuća nije mnogo stradala, ali je, kao

²⁰⁾ Ali da priče o pripremama za napad sa turske strane na oslabljeni mletački teritorij, ipak nisu bili samo preuveličavanja, ili plod mašte, kazuje jedan ozbiljan slučaj krvave diverzije, opisan u dopisu od 27. maja 1667. god. vanrednog providura Loredana. On obavještava Senat o boravku komandanta za Bosnu i Hercegovinu u Herceg-Novome i iznosi detalje o diverziji od 23. maja. Tada se na područje grbaljske solane iskrcalo 150 novskih turaka sa 5 fusta. Na čelu su im bili Glavović i Murat-aga, najčudeniji pirati Herceg-Novog. Poslije plajčke i zarobljavanja ljudstva, oni su se uputili put Crne Gore, ali je došlo do sukoba na Mircu, pa je providur tamo još uputio i Grbljane, koji su inače u Kotoru radili na zidinama. Tada su Mirčani, Grbljani i Lješevići napali na Turke, uspjeli da oslobode zarobljenike, ubiju Glavovića i Murat-agu, sa još 14 Turaka i zarobe 12 Novljana, i Rišnjana i dvojicu kršćana. Poginulo je 7 Grbljana, dok je dvojica ranjenih. Grubljeni su nerado doveli zarobljenike u Kotor, plašeći se da im ne budu oduzeti i tako im propadne otkup. Ipak je pomogao guverner Grblja knez Rade, pa se zarobljenici čuvaju u gradu. Providur traži dalje instrukcije, ali napominje da bi se u slučaju puštanja zarobljenika, ratnicima morala dati neka naknada. — Inače konfidenti šalju razne, ali nesigurne izvještaje o vojnim odlukama Turaka protiv Kotora, a providur je organizovao nova ispitivanja. Biskup iz Skadra javlja da je Jusuf-begović postao glavni komandant i da mu je obaveza da sa 40 hiljada ljudi napadne Kotor. *ASV, Senato, Provv. da Terra e da Mar, F 665, Cattaro (1666—1667).*

²¹⁾ »..La gente che v' è restata, avendola mandato, coll' altra ch'ho fatto venire dal contado, spora le barche, e d'altri porti perigliosi«.. Isto. Pojam »barke« je uvdje u smislu manjeg broda.

²²⁾ »..et alla ricupera di pubblici capitali da vito e da guerra, che nella maggior parte s'atrovavano sepolti sotto le rovine della citta facendo li capitali stessi riponer in altri luochi de' migliori che si sono potuti ritrovare.« Isto.

i druge, bila napuštena. Katarina tvrdi da je Marko imao novca, zlata, nakita, srebra i dr. u vrijednosti od preko 20.000 dukata. Lopovi su sve pokrali, a u kući se našao i osumnjičeni Nikola. On je uhapšen i stavljen u klade, pa je tada vratio zlatni gajtan i zlatni krst, sa tri viseća bisera.²³⁾

U već spomenutom i nedatiranom dokumentu, iznosi se i jedan providurov razgovor sa predstavnicima Kotora. Providur je, naime, pozvao staleške prvake grada i obavijestio ih o pomoći koju će Venecija uputiti nastradalom Kotoru. Ovi su, opet, podvukli izuzetan obim oštećenja na zgradama u gradu i u okolini, i težak gubitak svoje imovine. Zato posebno mole da se obrati pažnja na tako velike štete²⁴⁾ i na nemogućnost da se na neki drugi način dođe do pomoći. Tu se vidi da Grbljani posebno prilažu svoju molbu za pomoć, pa ih providur i podržava, ističući njihovu provjerenu tačnost u ispunjavanju obaveza oko gradskih utvrđenja.²⁵⁾

III

U onom prvom spomenutom horizontalnom planu arhivske rekonstrukcije, možemo da prošetamo kroz nekoliko kotorskih ulica i trgova, tada većinom nazivanim po imenima crkava na tom području, i da utvrdimo ponešto od onoga što se desilo.

Na Trgu Sv. Tripuna, pored dobrim dijelom srušene katedrale i providurove palače, nalazimo i djelimično porušenu kuću Marije Konsate (*Consate*). Kuća je bila bez krova, sa rasklimanim zidovima.²⁶⁾ Oštećena je i kuća Franje Paskvalija,²⁷⁾ a djelimično porušena kuća Tripa Palme, predstavnika pučana. I baš je naprama te kuće, na trgu pred katedralom, podignuta providurova drvena baraka, poslije rušenja palače.²⁸⁾

Uvjerili smo se, dakle, da je taj trg i veliki gradski centar, zaista strašno izgledao. Sada možemo krenuti prema obližnjem

²³⁾ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak, posle velikog zemljotresa 1667 g.*, SAN, Beograd 1960, str. 164 — 165.

²⁴⁾ »...*colli riflessi alla notabilita de' danni risentiti.*« *ASV, Senato, Prov. da Terra e da Mar, F 665, Cattaro (1666 — 1667).*

²⁵⁾ Treba podvući ovu toliko cijenjenu ulogu Grbljana na održavanju kotorskog utvrđenja. »...*boun numero dei Zuppani, che qui s'attrovavano a travagliare nelle fortificazioni.*«

Još je zanimljiv detalj da se u Kotoru, među providurovim čuvarima palače, nalazio i jedan turski zarobljenik iz Herceg-Novoga. I on je u zemljotresu ranjen, ali je, i pored brige o njegovom zdravlju, podlegao. Porodica je tražila mrtvo tijelo i providur je dozvolio uručenje. Uzgred tu saznajemo da su raniji pregovori o oslobađanju tog zarobljenika išli preko čehaje i dovodili se u vezu sa Markantonijom Delfinom. Isto.

²⁶⁾ *SN CVII, 408 — 409/t.*

²⁷⁾ *SN CXXVIII, 381.*

²⁸⁾ *SN CVII, 991.*

Trgu Sv. Nikole Mornara. Ta crkva se nalazila pred palačom Pima.²⁹⁾ Tu je bila srušena kuća Ilije Zagurovića, a isto tako i neka susjedna kuća, čiji vlasnik nije spomenut u dokumentu od 3. III 1673. godine.³⁰⁾

Dalje »u ulici«, vjerovatno na Trgu Sv. Luke, tri su kuće spomenute u dokumentima. Prva je kamena kuća Apolonije Gleđa, ud. Biskupović, koja je bila do polovine razrušena i neuseljiva, a druga polovina samo djelimično oštećena.³¹⁾ Zatim je oštećena kuća Anđela Preti (*Pretti*), sa pekarom i bunarom. Vlasnik je bio vojno lice i već je izveo neke popravke poslije zemljotresa.³²⁾ Najzad, pored Pretijeve kuće nalazila se još jedna porušena, ali njen vlasnik nije spomenut.³³⁾

U Ulici Sv. Klare porušena je kuća Andrijane Guadanjini (*Guadagnini*), rođ. Grubonja.³⁴⁾

»U ulici«, vjerovatno isto na Trgu Sv. Marije kod Rijeke (*Madonna alla Fiumera*) ima dosta ruševina. Tu je kuća Francéskine Kanal (*Franceschina Canal*) i jedan dio porušenih gradskih zidina u zemljotresu.³⁵⁾ Zatim dvospratna kuća naprama same spomenute crkve, suvlasnika Vinke i Josipa Gagrice. Prvi sprat je Vinka odmah popravila za svoje stanovanje, a za drugi sprat neophodni su veliki zahvati do balkona.³⁶⁾ Tu je i još jedna kuća porušena, ali sa neoznačenim vlasnikom.³⁷⁾ Najzad srušena je i kuća vojnika Josipa Stjepanova.³⁸⁾

U Ulici Sv. Venerande (danas ista crkva nosi naziv Sv. Ana), u dokumentu od 15. III 1668. god. spominje se potpuno srušena kuća Nikole Raiška,³⁹⁾ a djelimično razrušena kuća Franje Zerbina.⁴⁰⁾

Kod česme »Karampana« polusrušena je kuća pomorca »patruna« Matije Matijina sa Prćanja.⁴¹⁾

Kod južnih kotorskih vrata »Gurdića«, porušena je kuća Vicka pok. Tripa Vulete i Jane ud. Tripa Grujice, zvanog »Rabarija«.⁴²⁾

²⁹⁾ SN CVIII, 359/t.

³⁰⁾ Isto.

³¹⁾ SN CV, 573 — 574.

³²⁾ SN CVII, 703 — 704/t.

³³⁾ Isto.

³⁴⁾ SN CXV, 38.

³⁵⁾ SN CV, 578.

³⁶⁾ SN CIX, 155 — 155/t.

³⁷⁾ SN CXI, 86/t.

³⁸⁾ SN CXIII, 18.

³⁹⁾ SN CVI, 253.

⁴⁰⁾ SN CVI, 253.

⁴¹⁾ SN CVI, 237.

⁴²⁾ SN CVI, 847/a. Nadimak Rabar.. možda od Hrabar.

IV

Kako je to već prilično dobro poznato, brojne crkve su u gradu i po okolini znatno stradale. Niz novih dokumenata govori o akcijama crkvenih lica da se putem prodaje neke njihove imovine, ili putem aktiviranja raznih postojećih imovinskih prava, dođe do sredstava za restauraciju. A mogu se pratiti i novčani pokloni nekih bogatijih vjernika koji su željeli da se crkvene građevine što prije vrate u funkciju. Iako rjeđe, ali ima i primjera kupovine ruševina u Kotoru od strane crkvenih lica.

Franjevačkom redu su, kako je to već poznato, bili razrušeni i crkva i samostan.⁴³⁾ Tadašnji gvardijan tog samostana Sv. Klare, Stjepan iz Kropana (*Cropano* ?), trudi se da dođe do sredstava. Najprije je posegao za 180 lira koje su mu, odlukom Senata, mletačke vlasti bile dužne da isplaćuju, kao naknadu za vršenje službe vojnog kapelana u kaštelu iznad grada. Zato se 24. oktobra 1671. god. ovlastio Ivan Betani (*Zuane Bettani*) da u Veneciji pred vlastima, u tom smislu, zastupa samostan iz Kotora.⁴⁴⁾

Slična stvar se desila i sa samostanom Sv. Josipa, koji je bio djelimično porušen.⁴⁵⁾ Da bi došla do sredstava, opatica samostana Paula Kapelo (*Paola Capello*) prodaje crkvenu zemlju. To je bio slučaj 27. jula 1676. god. sa komadom neplodne zemlje kod Plade u Lepetanama, za 100 reala. Zemlju je kupio Peraštanin kap. Matija Stukanović.⁴⁶⁾ A 30. avgusta 1677. god. prodalo se braći Paskvali zemljište u Kavču, dijelom plodno, za 20 reala.⁴⁷⁾

U vezi sa ovim kupoprodajama treba podsjetiti na čl. 27 Kanonskog prava, prema kome je rimokatoličkoj crkvi bilo zabranjeno prodavanje svog posjeda, bez posebnog odobrenja pape i Senata. Ali iz arhivskih izvora saznajemo da je u praksi i do 1633. god. dolazilo do kupoprodaja takve vrste, pa bi vlasti te pravne poslove ipak naknadno legalizirale, sa napomenom da slične stvari ubuduće neće dozvoliti.⁴⁸⁾ Poslije zemljotresa, vlasti su takve kupoprodaje prihvaćale, ali sa izričitim napomenom »da se udovolji najhitnijim potrebama... nastalim u prošlom zemljotresu«, pa se takva klauzula i svuda nalazi.

Navedimo i jedan primjer, kada su franjevci u Kotoru 16. septembra 1667. god. otkupili jednu porušenu kuću na Gurdiću, vlasništva Vička Vulete i Jane Gruica.⁴⁹⁾

Među podacima o oštećenjima crkvenih objekata, spomenimo i podatak o srušenju crkvi Gospe od Otoka na školju u Krtolima.

⁴³⁾ »... *restauratione del loro convento, dirocato colla Chiesa dal terremoto.*« SN VII, 665.

⁴⁴⁾ SN CXI, 11 — 12.

⁴⁵⁾ »... *di costruire et riedificare il Monasterio in parte dirocato.*«, SN CXI, 4 — 5.

⁴⁶⁾ Isto.

⁴⁷⁾ SN CXII, 503/t.

⁴⁸⁾ SN CXI, 291 — 296/t.

⁴⁹⁾ SN CV, 487a.

Da bi došao do sredstava Inocent Medin, prokurator samostana na Otoku, 6. oktobra 1675. god. uspijeva da raščisti probleme oko nekih spornih posjeda. On se, najprije, poziva na jedan zvanični dokument iz 1619. godine, prema kome su zemlje, u posjedu Jova Stijepova i Rada Vukova iz Luštice, a kupljene od nasljednika Petra Karlovića, pripadale u stvari crkvi. Ali da bi se izbjegle parnice, stranke ugovoraju da će crkva dobiti 40 reala, što će koristiti za otkup krečana u Krtolima, u cilju restauracije crkve.⁵⁰⁾

Dalje u jednoj dozvoli za podizanje kapele na Ljutoj od 20. jula 1780. god., kotorski biskup Stjepan dal Oljo (*dall'Ogljo*) spominje porušenu staru crkvu Sv. Krsta van naselja, koja je 1762. god. bila i opljačkana, kao i staru parohijalnu crkvu Sv. Eustahija. Za arhivolt, koji je stradao, kaže da je to i od vremena, ali naročito od zemljotresa iz 1667. godine.⁵¹⁾

Za Perast je J. Mihailović dao tešku sliku šteta, naročito na sakralnim objektima. Posebno o rušenju crkve Sv. Đorđa, na istoimenom otočiću pred Perastom, i o žrtvama u njoj, podaci se ne slažu. Na tom slučaju, možda, postaje vidan jedan opšti problem preuveličavanja broja žrtava i šteta, što otežava konačno i tačno utvrđivanje materijalne istine. U tom smislu ovaj konkretni slučaj zaslužuje našu pažnju. Obično se za crkvu Sv. Đorđa smatra da je postala »zajednička grobnica četrdeset ljudi... Ostali su zatrpani u crkvi i niko od prisutnih nije se spasio.«^{51a)} S druge strane imamo drugačije podatke. Tako, sigurno dobro obaviješten nećak nadbiskupa Andrije Zmajevića, Vicko, nešto kasnije opisuje događaje i rezimira da su odroni u Pestu srušili 7 kuća i da je bilo ukupno 20 žrtava, dakle ravno polovinu manje.⁵²⁾ Ne može se ni pretpostaviti da se tu moglo nešto netačno iznositi u sredini koja je tačno znala za žrtve, i to među ljudima koji su ih u Maticama umrlih morali i evidentirati. — A što je važno, sličan tome je i umjeren izvještaj opata Zmajevića Kongregaciji za širenje vjere u Rimu, u kom se govori o »nekoliko vjernih« mrtvih.⁵³⁾ Pa čak je taj nesrazmjer između obima rušenja crkava i

⁵⁰⁾ SN CXI, 36 — 37.

⁵¹⁾ UP CXLII, IV — 10.

^{51a)} Gligor Stanojević, Odnosi Venecije sa hercegovačkim, brdskim i crnogorskim plemenima, Istorijski časopis SAN, Beograd 1960, str. 219.

⁵²⁾ »Jer premda se tada srušila crkva sv. Jurja na otočiću, koja je u onaj čas bila puna pobožnog puka, premda su se brda ocijepila i skoturala silna greda, te srušila sedam zidova različitih kuća, ipak u Perastu nije bilo van dvadeset samo mrtvih.« Srećko Vulović, Gospa od Škrpjela, Zadar, 1887, str. 44. — Vidjeti Pavao Butorac, Opatija Sv. Jurja kod Perasta, Zagreb 1928, str. 63 i 67.

⁵³⁾ »Opat Andrija toga dana u jutru vršio je u crkvi pomen jednoj Peraštanki kada se usled potresa crkveni svod srušio i njega s nekoliko vernih zatrpao. Pored nekoliko mrtvih, on je srećom živ izvučen ispod ruševina, o čemu je izvestio Kongregaciju.« Jovan Radonić, Rimska kurija i južnoslovenske zemlje, SAN, Beograd 1950, str. 344.

kuća sa jedne, i broja relativno malo žrtava, sa druge strane, navođen od propovjednika kao argumenat pravog čuda.⁵⁴⁾

Navedimo još, u okviru ove problematike, i nekoliko sačuvanih imena darodavaca, u cilju obnove crkava i humanitarnih ustanova.

Tako, Nikola Rigamonte, topnik u gradskim vojnim formacijama, poklanja 22. VIII 1670. god. franjevačkoj crkvi i hospiciju 620 lira od plate koju je primao za svoju vojnu službu.⁵⁵⁾

Kap. Luka Marković iz Perasta izjavljuje pred sudijama 12. oktobra 1675. g. da se odriče sume od 170 dukata, koju je naslijedio iz Venecije, u korist crkve Sv. Klare, srušene u zemljotresu 1667. god. On iznosi i motiv svog poklona »čisti žar ljubavi«.⁵⁶⁾

Isti kap. Marković odriče se 20. oktobra 1675. god. još i od 417 reala, koje treba da dobije od Ivana Davidovića iz Paštrovića. Od toga daje 200 reala u korist Sv. Klare, a po 87,5 reala treba dati časnim sestrama za svaki od dva samostana i to Gospe od Anđela i Sv. Križa. Sve to poklanja kao znak ljubavi i na spomen svojih pokojnika.⁵⁷⁾

U Kotoru je postojala i jedna humanitarna ustanova, zvana »Dom za pomoć siromašnima i zarobljenicima«, a stvorena oporučnim legatom i u okviru komisarije (zadužbine) pok. Bernarda Farlova. Domom su upravljali kotorske sudije i blagajnici. Kada je u zemljotresu 1667. god. Dom bio porušen, na njegovoj je restauraciji više puta ulagao novac Leoneda de Valeri iz Vičence, inače vojno lice (»sargente«), nastanjen u Kotoru. O tome je obavještavao blagajnike. Zajedno sa njim, ulagao je za crijepove i kreč i sam blagajnik te zadužbine, kotorski plemić Vicko Drago. Valeri obavještava da je za konačnu popravku u stvari uložio skoro 7.500 lira. Taj novac će postupno biti vraćen od prihoda zadužbine, kada sve bude potpuno dovršeno i kada se u zgradi obnovi postojeća trgovačka radnja (»bottega«). I kreditiranje i rad ovakve vrste je isto bio oblik poklona pojedinaca humanitarnoj ustanovi.⁵⁸⁾

V

U novim ili drastično izmijenjenim životnim prilikama poslije zemljotresa 1667. god., sa velikim brojem novoootvorenih problema i zaoštrenim pojedinačnim interesima, u eri opšte os-

⁵⁴⁾ »...Noi abbiamo allora con troppo vivo miracolo avuto un segno di sua (la Regina del Cielo) grande predilezione.« Francesco Viscovich, *Storia di Perasto, Trieste 1898*, str. 242.

⁵⁵⁾ SN CVII, 426.

⁵⁶⁾ SN CX, 310/t — 311.

⁵⁷⁾ SN CX, 310/t.

⁵⁸⁾ SN CVII 540 — 541.

kudice, lako su stvarane konfliktne situacije i izazivane pojačane potrebe za sudom, arbitražom i novim pravnim rješenjima. I dok je Jakov Paskvali tačno primijetio da se u vremenima zemljotresa razmišlja o drugim stvarima, a ne o računima,⁵⁹⁾ po završetku opasnosti, život je prostrujio sa povećanim brojem otvorenih praktičnih problema. Mi ćemo zastati pred nekoliko takvih karakterističnih problemskih krugova u vezi sa životom poslije zemljotresa. To su pitanja oko kupoprodaja, procjena, dražbi, suvlasničkih odnosa, međususjedskih odnosa, raznih sporova, stradanja arhivske građe i emotivnih reakcija na zemljotres.

KUPOPRODAJE, najčešće povezane sa prethodnom procjenom, javljaju se, poslije zemljotresa, prirodno, u povećanom obimu. Od posebnog je značaja kada procjena, poslije oštećenja ili rušenja, nije samo cifarski izražena, nego, ponekad, i sa dragocjenim opisom situacije same zgrade. Uz procjene nije uvijek ni spomenuta kupoprodaja, ali se to može dosta pouzdano pretpostaviti. Dajemo nekoliko primjera, navedenih hronološkim redom.

Ana ud. Franja Koradini (*Coradini*), prodaje 14. augusta 1667. god. Franji Zuaneliju (*Zuanelli*) svoju porušenu kuću za 70 reala, podrazumijevajući i cjelokupan materijal, kao kamenje, grede i dr.⁶⁰⁾

Apolonija Gleđa, ud. Biskupović, traži da se 17. novembra 1667. god. procijeni kamena kuća u Ulici Sv. Luke, koja je u potresu pola razrušena, oštećena i neuseljiva, dok je druga polovina samo ponegde oštećena. Na tu kuću ona ima pravo po miraznom ugovoru. Procjenitelji Ivan Bolica i kavalir Franjo Paskvali daju detaljnu lokaciju i procjenu te kuće. Konoba i ulazni hodnik imali su 50 pása. Bolji sačuvani dio kuće procjenjuje se na: 5 dukata po pásu, I sprat 100 dukata, a II sprat i krov 80 dukata. Oštećen i neuseljiv dio kuće procjenjuje se na 80 dukata. Ovim povodom procijenjena su i dva groba u crkva-ma Sv. Marije kod Rijeke i Sv. Dominika.⁶¹⁾

Protomajstor-zidar Nikola iz Paštovića izvršio je 12. decembra 1667. god. procjenu polusrušene kuće pomorca patruna Matije Matijina iz Prčanja, blizu »Karampane«. U dokumentu se spominje i Tripo pok. Grgura iz Stoliva, koji je, najvjerovatnije, bio potencijalni kupac. Prema marginalnoj bilješci, kuća je procijenjena na 123 dukata.⁶²⁾

Vinka ud. Tripa Kapelo, u svojstvu tutora maloljetnih kćeri pok. Matije Bizaca (*Bisazza*), traži 29. aprila 1672. god. dozvolu za prodaju jednog skladišta, oštećenog u zemljotresu, a vlasništva spomenutih maloljetnica. Razlozi su, pored dugova nasljedne ma-

⁵⁹⁾ »...che fece pensar in quei tempi ad altro, che a conti...« SN LXXVII, 380 i 421.

⁶⁰⁾ SN CV, 844a — 845a.

⁶¹⁾ SN CV, 573 — 574.

⁶²⁾ SN CVI, 273.

se, koje terete to vlasništvo, visoka ulaganja, koja bi bila neophodna za popravak skladišta, naročito zbog susjedne kuće Nikole Bizantija, čiji je gornji sprat srušen. Kako će prodaja skladišta sanirati dugove i likvidirati obaveze prema Bizantiju, vlasti je dozvoljavaju.⁶³⁾

Porušena kuća pok. Ilije Zagurija, na Trgu Sv. Nikole Morara, procijenjena je 3. marta 1673. god. na 160 cekina.⁶⁴⁾

Povodom podjele imanja plemića Ivana Drago, između njegove četiri kćerke, riječ je i o jednoj kući i zemljištu u Krtolima. Tu je sačuvan i precizan podatak o konkretnom padu vrijednosti jedne zgrade poslije oštećenja. Dok je ta kuća bila u dobrom stanju (1647. god.), procijenjena je na 330 dukata, a tada poslije paljenja u ratu i rušenja zidova u zemljotresu (10. maja 1679), cijenila se 180 dukata.⁶⁵⁾

Na zahtjev povjerioca Luke Vračena, procjenitelji određuju 24. V 1679. god. za porušenu kuću Andrijane Guadanjini-Grubnja, u Ulici Sv. Klare, iznos od 160 reala.⁶⁶⁾

Dragocjen opis kuće pok. Jeronima Paltašića na Mržepu (Markov vrt) dat je 20. marta 1700. god. na zahtjev njegovih maloljetnih kćerki. Kuća je bila oštećena.⁶⁷⁾ Vještak procjenjuje najprije zidove kuće i svodove po 3 dukata za jedan pás.⁶⁸⁾ Balkon sa stupićima, kameno stepenište i zidić u dvorištu, sa 13 korčulanskih kamenih stupića, ne uračunavaju se u procjenu. Krov u stanju poslije potresa, sa svim ostalim što se u kući nalazi, osim navedenoga, procjenjuje se na 50 dukata. Tu se navodi i jedna crkvice sa svodom, prekrivena crijepom.⁶⁹⁾

Prčanjani Franjo Đurović, sa suvlasnicima, prodaje 24. I 1702. god. Petru Đuroviću jednospratnu staru kamenu kuću, svu prekritu pukotinama od potresa.⁷⁰⁾ Kuća se nalazi iznad crkve Sv. Ivana i uz nju ide i dio vrta sa dvije masline. Sve to se procjenjuje na 170 dukata, ali uz napomenu da je jasno kako bi prava vrijednost morala biti mnogo veća. To je u stvari poklon Petru Đuroviću napravljen za bezbrojne usluge primljene od njega.

Slijedeći je slučaj zalaganja oštećene kuće za pozajmljeni novac. To udovica Francėskina Kanal, 22. VIII 1667. godine, pozajmljuje 25 dukata kod Tripa Grgurova i zalaže mu zemlju i posjed kućice, u Ulici Sv. Marije kod Rijeke u Kotoru. Ono što je za-

⁶³⁾ SN CIX, 42, 42/t.

⁶⁴⁾ SN CVIII, 359/t.

⁶⁵⁾ SN CXV, 263/t — 264.

⁶⁶⁾ SN CXV, 38 — 38/t.

⁶⁷⁾ »...il tutto maltratato...« SN CXXVII, 345.

⁶⁸⁾ »il passo...« mletačka mjera od 1,738 metra.

⁶⁹⁾ SN CXXVII, 345 — 346.

⁷⁰⁾ »...di muro fragile e vecchio et tutto schiopato dall'ultimo taramoto...« SN CXXVIII, 640 — 641/t.

nimljivo u tom dokumentu jeste da se baš na tom položaju nalazio djelić zidina, preostao od zemljotresa.⁷¹⁾

Na kraju navedimo i jednu procjenu polomljene drvenarije. U porušenoj kući Franćesquine ud. Ivana (*Zuane*) Pos, procjenitelj, protomajstor-stolar Antun Koronato (*Corronato*), 20. novembra 1667. god. smatra da polomljena drvenarija vrijedi 15 lira, a dva komada drvenog oluka (!) 3 lire.⁷²⁾

DRAŽBE su isto obično, iako ne uvijek, vezane za procjenu.

Jedna kuća, srušena u zemljotresu u Ulici Sv. Marije kod Rijeke, dodijeljuje se, poslije dražbenog postupka od 23. aprila 1675. god., braći Paskvali.⁷³⁾

Kap. Tripo Burović iz Perasta, tražio je 19. novembra 1676. god. procjenu i dražbeni postupak kuće i vrta, vlasništva svojih dužnika, Peraštana Nikole Kokoljića i nećaka mu Ivana Grgurova. Kuća je procijenjena na 30, a pola vrta na 12 dukata.⁷⁴⁾

Na zahtjev kap. Luke Markovića iz Perasta, procijenjena je 22. maja 1677. god. kuća u Lepetanama, porušena u potresu, vlasništva braće Luke i Marka Tomaševića, koji su obrađivali zemlje Markovića, ali ne i otplaćivali brojne »livele«. Zidovi te kuće su procijenjeni po 4 dukata za pās (*»passo«*), tavanica i krov »na jednu vodu« 30 dukata, a peć za kruh, »priljubljena uz kuću«, 15 dukata.⁷⁵⁾

Srušena kuća »puna smeća«, u Ulici Sv. Marije kod Rijeke, vlasništvo vojnika Josipa Stjepanova, i pored javne dražbe nije našla kupca za procijenjenih 60 dukata. Tada se javio Andrija Fruska (*Frusca*) i naveo svoja potraživanja od 38 reala i 9 lira, pozivajući se na odredbe Statuta grada Kotora, povoljne za njega i njegov status povjerioca. On je zatražio dodjelu te zgrade za četvrtinu manje od procijenjenog iznosa (45 dukata) i to mu je sud 2. juna 1678. god. odobrio.⁷⁶⁾

SUVLASNIČKI ODNOSI postali su poslije zemljotresa veoma složeni.

Neke ugovorno već raspravljene stvari oko novca i popravaka kuća, ponovo su postajale aktuelne kada su te popravljene kuće bile srušene ili oštećene. To je bio slučaj između Margerite Paskvali, rođ. Bolica i Ivana Bolice. Tako je ponovo 4. februara 1668. god. moralo da se traže procjenitelji i da se dolazi do nagodbe.⁷⁷⁾

⁷¹⁾ ..»con un pezzetto di muraglia rimasta dal terremoto...« SN CV, 578.

⁷²⁾ SN CV, 577.

⁷³⁾ SN CXI, 86/t.

⁷⁴⁾ SN CXIII, 1.

⁷⁵⁾ SN CXIII, 9 — 9/t.

⁷⁶⁾ SN CXIII, 18.

⁷⁷⁾ SN CVI, 241 — 242.

Između Franje Vraćena i Franje Paskvalija došlo je do sukoba oko jednog zida zajedničkog vlništa, koji je u zemljotresu bio jako potresen. Kako je taj zid predstavljao opasnost za prolaznike, dvojica suvlasnika su se dogovorili da ga poruše. Ali početkom aprila 1672. god., zid se sam djelimično srušio, pa je Vraćen odlučio da ga, zbog daljih mogućih opasnosti, do kraja ukloni. Na to je Paskvali oštro pismeno reagirao, smatrajući da se radi o samovoljnom postupku i odbijajući svoje dalje učestvovanje u troškovima.⁷⁸⁾

Jedna kuća, naspram crkve Sv. Marije kod Rijeke, bila je teško oštećena zemljotresom. I to toliko da je »sve pomjereno van svog pravog mjesta i stoji uz veliku opasnost da se sruši i stalno prijeti rušenjem, jer je pred padom, što može dovesti do velike štete u mnogim pojedinostima.«⁷⁹⁾ Inače kuća je bila na dva sprata, a suvlasnici su Vinka i Nikola Gagrica i Josip Gagrica. Vinka je živjela na prvom spratu i ona je, da bi mogla tu dalje da stanuje, već izvela neophodne popravke do visine drugog sprata. Josip Gagrica, međutim, po mišljenju sudskog vještaka zidara Ivana Krstitelja Fontane (16. V 1672), mora srušiti zidove sve do prvih balkona, ispod krova te kuće, pa sve to ponovno zidati i postaviti krov.⁸⁰⁾

Veoma složena je raspra nastala 1680. god. oko jedne polovine zgrade i vrta na lokalitetu »Pino«, procijenjenih na 110 dukata. Spor se vodio između Vicka Paskvali i braće Buća. Na kraju to je sporazumno riješeno.⁸¹⁾

MEĐUSUSJEDSKI ODNOSI nalazili su se, poslije potresa, u izuzetno velikim* iskušenjima. Već i sam tip grada, stisnutog na malom prostoru, sa grozdovima kuća i sasvim malenim trgovima, bio je idealan ambijent i za stvarne opasnosti od obrušavanja i oštećenja susjednih kuća.

Tripo Skura 17. novembra 1667. god. najhitnije opominje Maru Anđušinu Franovu, »jer opasnost ne dozvoljava kašnjenje«, da poruši svoju kuću, koja mu je u neposrednom susjedstvu, a u ruševnom je stanju, da bi se tako otklonila opasnost Skurinog uništenja.⁸²⁾ Ukoliko se to ne uradi, Skura će rušenje izvesti sam, ali na trošak Mare Anđušine.

U Ulici Sv. Venerande kuća Nikole Raiška potpuno je srušena, dok je susjedna, Franja Zerbina, samo djelimično. Raiško

⁷⁸⁾ SN CIX, 135.

⁷⁹⁾ »...che è tutto andato fora del suo sesto et sta con grande pericolo per cadere, et di continuo minazza rovina, et sta per cadere et portare molti danni in diverse particolarità...« SN CIX, 155/t.

⁸⁰⁾ SN CIX, 155 — 155/t.

⁸¹⁾ SN CXV, 30 — 31/t.

⁸²⁾ »...in stato rovinoso e cadente, che mi minaccia l'eccidio«.. SN CV, 573 — 574.

je bio dozvolio da Zerbin skrene vodu prema njegovom terenu i koristi taj prostor, dok on ili njegovi nasljednici ne budu mogli da ponovno izgrade tu kuću. Sredinom marta 1668. god. Zerbin je postavio zahtjev da se voda ukloni sa njegovog terena.⁸³⁾

Slično tome dvije druge kotorske porodice, Drago i Vladanji, imale su susjedne kuće, ali su obje bile porušene. Kako je Vladanji prvi otpočeo ponovno zidanje, on je slobodno rješavao neka pitanja zidova, visine zgrade, oluka i sl. Drago mu 21. septembra 1671. god., u pismenoj formi, obraća pažnju na susjedska prava i norme ponašanja, jer on namjerava kuću podići u prvobitnom obliku, pa će i Vladanji morati da mijenja neke stvari.⁸⁴⁾ Izgleda da je ovdje došlo do poznatog sukoba shvatanja onih vlasnika koji imaju smisla za restauraciju sa očuvanjem starih, originalnih rješenja, i onih drugih koji slobodno idu u novine.

Navedimo još jedan dokumenat koji, svakako, ne spada u kategoriju međususjedskih odnosa, ali kazuje čega su se sve vlasnici morali plašiti za svoje rastresene i oštećene kuće.

Franjo Paskvali jednim zvaničnim dopisom obraća pažnju Matiji Nadaliju na opasnost, pošto on namjerava da o blagdanu sv. Antuna, na Trgu Sv. Tripuna prangijama pozdravi procesiju (*»sbaro di mascoli«*). To pucanje može, naime, izazvati teška oštećenja na Paskvalijevoj kući »koja je u opasnosti da se sruši zbog nedavnog zemljotresa«. Ovim se 13. jula 1701. god. unaprijed predočavaju novčane odgovornosti koje bi mogle nastati od mogućih šteta.⁸⁵⁾

SPOROVI u vezi oštećenih ili porušenih zgrada vodili su se oko najmovna, izvedenih popravaka, polomljenih predmeta, otplate duga i sl. Rješavali su ih izabrane sudije u arbitražama, ili redovno sudstvo.

Izbrani sudije Luka Bolica i Vicko Paskvali rješavaju 2. juna 1667. god. u franjevačkom samostanu spor između Marina Smeća i braće Rici (*Rizzi*), oko niza pitanja u vezi kuće braće Rici, razrušene u zemljotresu (*precipitata et diroccata*). Naročito su se problemi pojavili oko nekog materijala koji je bio ostao u kući, pa je uništen, a pripadao je drugoj stranki. Izbrane sudije su neke detalje odmah presuđivali, a za neke su još zahtijevali utvrđivanje činjenica preko vještaka.⁸⁶⁾

Stanar Francésko Sanfior, apotekar, odbija 5. augusta 1667. god. da plaća najam i ne prihvata neko novo određivanje najma. On čak traži od vlasnika braće Paltašić da mu povrate sumu od 20 dukata, koju im je unapred dao kao najam za cijelu godinu. Inače za tu kuću se, poslije zemljotresa, kaže da je bila »većim

⁸³⁾ SN CVI, 253.

⁸⁴⁾ SN CVII, 550 — 551.

⁸⁵⁾ SN CXXXVIII, 381.

⁸⁶⁾ SN CV, 534 — 536.

dijelom porušena, a ostalo neuseljivo.«⁸⁷⁾ Međutim, stav je vlasnika, braće Paltašić, bio da je stanar ipak 4 mjeseca boravio u kući poslije zemljotresa, pa je tek onda javio da to više ne namjerava. Vlasnici smatraju da je obaveza stanara da plati za ono vrijeme za koje je stvarno koristio stan.⁸⁸⁾

Krojač Monsù Kodi (*Chodi*) iz Kambrea (*Cambrè*), izjavljuje 14. novembra 1667. god. da više neće koristiti stan, niti plaćati najam franjevcima za njihovu kuću prema brdu na Gurdiću, jer se srušila i postala neuseljiva.⁸⁹⁾

Krsto Gleđa mora u roku od 3 dana, poslije 13. augusta 1667. god., da napusti kuću u kojoj je boravio i da je prepusti Otaviju Kapo (*Capo*). Ovaj je, međutim, dužan da naknadi troškove oko popravka oštećene zgrade, što je Gleđa bio izveo. Iznos te oštete utvrdiće vještaci.⁹⁰⁾

Kuća u Ulici Sv. Luke sa pekarom i bunarom, koja je još 1521. god. bila vlasništvo Jakova iz Koma (*Como* u Italiji), pripala je 1661. god. Anđelu Pretiju. Kuća je bila djelimično razrušena, a Preti je utrošio 1485 lira da je popravi. On sada službeno napušta Kotor, pa 26. aprila 1670. god. ovlašćuje Lorenca Albertisa iz Venecije, sada nastanjenog u Kotoru, da stanuje u njevovoj kući, jer mu je on naknadio trošak oko popravke.⁹¹⁾

Marko pok. Andrije Braića, iz Maina, sklopio je ugovor 1. jula 1667. god., sa Marijom Konsate (*Consate*) i njenim sinom Tripom, da unajmi njihovu djelimično porušenu kuću u Ulici Sv. Tripuna. Kuća je bila skoro bez krova, sa rasklimanim zidovima. Prema ugovoru, Marko Braić je trebao da plaća godišnje 6 reala, uz ovlaštenje da sam izvede neophodne popravke. Čuvajući račune o troškovima, Braić je imao pravo da se naplaćuje smanjenjem najmova, a bez mogućnosti da ga se izbaci iz stana. Kao avans, Braić je za najam dao vlasnici 700 lira. Međutim, 11. juna 1670. god. Braić je premješten za topnika u Budvu, pa je morao napustiti stan. Za popravke je potrošio 80 lira i imao drugih troškova, ali vlasnica se ne nalazi u Kotoru.⁹²⁾

Preko tri decenije poslije zemljotresa (15. maja 1699), vodio se spor između Antuna Peci (*Pezzi*) i Nikole Maine oko priznavanja troškova načinjenih za restauraciju ruševina, a to kao oblik naplate ranijeg duga. Maina je deponovao na sud 73 srebrna dukata radi restauracije ruševine od prošlog zemljotresa.⁹³⁾ Ali

⁸⁷⁾ SN CV, 552.

⁸⁸⁾ SN CV, 552 i 553 — 554.

⁸⁹⁾ »...*dirrocata dal terremoto et ridotta inhabitabile*...« SN CV, 571 — 572.

⁹⁰⁾ SN CV, 329.

⁹¹⁾ SN CVII, 703 — 704.

⁹²⁾ SN CVII, 408 — 409/t.

⁹³⁾ »...*sono spese contribuite nella restaurazione delle sue ruine dal passato taramoto*...« SN CXXVII, 293/t.

to se nije smatralo dovoljnim za povraćaj postojećeg duga. U dokumentu nije označeno gdje se ta kuća nalazila.

STRADANJE ARHIVSKE GRAĐE i gubljenje dokumenata, posebna je tema, koja samo donekle može da se prati na osnovu sačuvane arhivske građe. Ovi autentični podaci omogućavaju nam da osvijetlimo uvijek otvoreno i mučno pitanje teških praznina koje srećemo u arhivskoj građi, posebno na temu o zemljotresu.

Bez sumnje da bi sa sebe skinuo odgovornost, jer je bio kancelar u providurovoj kancelariji, Pietro Bravi sudskim putem i preko svjedoka želi utvrditi činjenice da je on tražio intervenciju gradskih sudija oko sprječavanja uništenja arhivske građe. To je bilo 8. maja 1671. god. dakle čitavih četiri godine poslije zemljotresa kada su te inkriminisane arhivalije već bile propale. Bravi je tražio da se utvrdi kako se on, poslije rušenja providurove palače i providurove kancelarije »gdje su se čuvale javne knjige i arhivalije, koje su od stalnih kiša počeli da znatno stradaju«,⁹⁴⁾ obraćao gradskim sudijama da nešto preduzmu i spriječe veće uništenje. On tu navodi i moguće varijante bolje zaštite, ili prebacivanje na drugo mjesto i slično.

Zatim se traže izjave trojice tadašnjih odgovornih ljudi, i to dvojice sudija (Ivana Bolice i Franja Buće) i predstavnika pučana Tripuna Palme. Svjedok Ivan Bolica, sudija u doba zemljotresa, izjavljuje 30. juna 1671. god. da mu je providurov kancelar Bravi »nekoliko mjeseci nakon potresa« iznio kako javni spisi providurove kancelarije propadaju na stalnoj kiši koja je tada padala. Ali Bolica je uvjeren da su, poslije toliko vremena, ti spisi, već u doba tog razgovora, bili dobrim dijelom uništeni. A s druge strane, neki njegov dogovor sa providurom nije ni bio moguć, jer je ovaj ležao u teškom zdravstvenom stanju od stečenih kontuzija prilikom rušenja palače, gdje se našao »neko vrijeme pokopan.«⁹⁵⁾ Uostalom, Bolica je još kazao kancelaru da se on, kao sudija, ni ne smatra nadležnim za arhivalije, nego je to isključiva dužnost samog kancelara Brava. Ipak se on osjećao opterećenim što ne može pomoći u takvoj nevolji.⁹⁶⁾

Drugi svjedok Tripun Palma tvrdi pred sudom 17. septembra 1671. da je desetak puta opominjao Brava, kao odgovornog službenika, da ukloni spise od razornog uticaja kiše i sačuva se od

⁹⁴⁾ »...rimase dirocato il Palazzo Pretorio, non meno che la Cancelleria Pretoria, in cui si conservavano li libri o scritte publici, le quali per le continue pioggie venivano a risentir danni considerabili...« SN CVII, 987 — 987/t.

⁹⁵⁾ »...atteso la grave indispositione caggionatali dalle percosse rissentite colla caduta del Palazzo, sotto le rovine del quale restò per qualche spazio sepolto.« SN CVII, — 987/t.

⁹⁶⁾ Isto.

lične odgovornosti.⁹⁷⁾ Navodeći rušenje dobrog broja kuća u Kotoru, Palma posebno navodi i rušenje providurove palače i djelimično oštećenje svoje kuće na istom trgu. Iznosi kako je prilikom rušenja palače, tada na Trgu Sv. Tripuna, i sam providur bio ranjen, pa je podignuta drvena baraka nasred trga, naprama njegove kuće, isto djelimično porušene. Što se tiče arhiva, tek poslije toliko godina (1671), Bravo obavještava Palmu da je napisao zahtjev za seljenje arhiva. Da li je cijela stvar imala posljedica po Pietra Bravo, ne može se utvrditi.

I prilike među arhivalijama providurove kancelarije u Budvi bile su veoma teške. I zbog zemljotresa i zbog lošeg čuvanja, svesci sa spisima bili su u tolikoj mjeri »oštećeni, iscijepani i ispremešani«⁹⁸⁾ da su opštinski predstavnici tražili pomoć od vanrednog generalnog providura vojnih snaga Močeniga. Ovaj je 7. oktobra 1684. god. naredio kotorskom vanrednom providuru da preduzme potrebne mjere. Zanimljivo je šta je on odredio da treba preduzeti. U prisustvu opštinskog sudije i predstavnika pučana, spisi su se najprije morali staviti u omote (fascikule), pa onda inventarisati.⁹⁹⁾ U takvom stanju će ih providurov kancelar, ili njegov zamjenik, predati opštinskom kancelaru, koji će izdati potvrdu o primljenom i dalje biti obavezan da ih brižljivo čuva. Kako su te, inače dobre arhivističke inicijative sprovedene u praksi nije moguće utvrditi.

POETSKI ISKAZI isto predstavljaju dragocjenu arhivsku građu *sui generis* o psihološkom proživljavanju savremenika. Ali ne samo to, jer i pored toga što je ovo bilježenje obojeno izrazito emocionalno, ipak i njegova uža faktografija i širi opisi mogu biti od velikog značaja. I poezija je, dakle, u najljepšem smislu te riječi, arhivski dokumenat o sudbini čovjeka i osjećanjima savremenika.

U Perastu, kod Kotora, napisan je jedan izvanredan iskaz očevidca zemljotresa, koji nam o njemu daje pravo barokno poetsko svjedočanstvo. Riječ je o nadbiskupu Andriji Zmajeviću, kome se desilo nešto slično kao i kotorskom providuru, naime da je za sat-dva bio živ zakopan. Naravno njihovi su slučajevi opisani i sačuvani, ali je više nego sigurno da su se, pored onih cca 2000 mrtvih, koji se spominju, još mnogi drugi preživjeli našli u sličnim dramatičnim prilikama, samo to nigdje nije zabilježeno.

Providur Đakomo Loredan se našao pod ruševinama svoje palače, a Zmajević se našao ispod oltara u crkvi Sv. Đorđa, koji ga je zatrpao. Obojica su duže čekali dok su ih iskopali.

⁹⁷⁾ U dokumentu je naveden zanimljiv dijalektalan način izražavanja: »*Gramo vi faccia Dio, i libri della Cancelleria Prettoria vanno di male a causa che sono esposti all'ingiurie delle piogge.*« To su mu obraćali pažnju da bi ga sačuvali od odgovornosti (»*per non vederlo in qualche laberinto.*«)

⁹⁸⁾ »... *deteriorati, laceri e confusi.*« UP III, 22.

⁹⁹⁾ »... *ancartati et inventariati.*« Isto.

Zmajević nas u stihovima obavještava da su zidovi crkve tog spomenutog srednjovjekovnog benediktinskog samostana bili potpuno srušeni:

Er se strese zemlja i slavni dvorovi,
Svi se iz temelja svališe zidovi . . .¹⁰⁰⁾ (stihovi 29—30)

i da su od porušenih zidova stradali mladi ljudi iz nadbiskupove pratnje:

Mramorite stijene ljutu smrt zadaše
Gizdavoju mladosti jadne moje družbe . . (stihovi 32—33)

O sebi Zmajević iznosi pojedinosti kako je brodom stigao do školja, pa je, tokom službe, došlo do zemljotresa i on se našao zatrpan:

Vozeći svrati se korabljica moja
Gđe sada vidi se uzrok nepokoja. (stihovi 15—16)

Pre što svetu službu ja dospijevah moju,
Počeh činit tužbu u smrtnomu znoju,
Er se strese zemlja i slavni dvorovi,
Svi se iz temelja svališe zidovi,
Padoše vrh mene, živa ukopaše . . . (stihovi 27—31)

Eto sada doživljaja, kada se Zmajević našao zatrpan ispod oltara, u predsmrtnoj mucu:

Što s' učini, što se zgodi
Nevoljniku, ajmeh meni,
Pokle majka mene rodi,
Ne čuh nigda da studeni
Kam ovako zlo pritište
Kako mene se(j) godište. (stihovi 35—40)

Zmajević ide i u naturalističke detalje svog fizičkog stanja, kao i u psihička proživljavanja:

Da nije muke veće, ni veće bolijesti,
Ni na svijetu smeće, do smrtne nesvijesti,
Kadano ocutih, tegotom pritišten,
Riječ već ne izustih da pomoć uzištem,
Er mi se prilijepi rilica s rilicom,
Jezik s oblijepi čemernom slinicom.
Samo srce uze Bogu se moliti,
Grozne roneć suze, milosti prostiti . . . (stihovi 83—90)

¹⁰⁰⁾ Miloš Milošević, Pjesnička poslanica Andrije Zmajevića... n.dj. str. 297 — 330.

Najzad, poslije dva sata¹⁰¹⁾ mučne neizvjesnosti, stižu i spasioci iz Perasta:

Tada nastojahu e da bi me naći
 Kamenju i u prahu mogli moji domaći,
 Živa iskopaše, da li zlo ranjena,
 Ruku mi dadoše, mâ braća ljubljena.
 Nada mnom proliše suze u čemeru,
 Krvavo koje bješe litce da m' operu,
 Nosit me uzeše da liječit me budu,
 Na stan me odniješe u tuzi i trudu.
 Napojiše žedna, trudna pokrijepiše,
 Pomoć er bi vrijedna kû mi učiniše.
 Uzeh govoriti, premda uzdišući,
 I Boga slaviti, fale uzdajući.

Tako smo, zahvaljujući relativnom obilju i raznovrsnosti arhivske dokumentacije, ova izlaganja o užasima rušilačkog zemljotresa iz 1667. god., mogli završiti tipično emotivnom građom poetskog zapisa o ličnom doživljaju jednog savremenika.

Miloš MILOŠEVIĆ

ARCHIVAL MATERIAL ON EARTHQUAKES IN KOTOR AND ITS SURROUNDINGS

S u m m a r y

After a team investigation of the public records on earthquakes in the Historical Archives in Kotor, particularly in the Fund of Notary Books, the author has separated some essential subject matters in a highly heterogeneous material. The first of the five chapters deals with sparse documents on numerous earthquakes before 1667 while all the other four are dedicated to this catastrophic shock.

The author first dwells upon the protocols of the sessions of the town councils and the reports of the master of the town after 1667 which offer wide and vivid picture of the dramatic circumstances in Kotor and surroundings. In the third chapter, however, using the abundant documentation preserved, there is a successful unusual reconstruction of actual damages at the squares and streets of the town of 1667.

Severe consequences of the earthquake on different sacred buildings and actions of the church and its, orders in the reconstructions of church buildings and monastery is the subject of a separate chapter.

Finally, the records were investigated with intention to penetrate into different problems of legal, economic, sociological and psycho-emotional

¹⁰¹⁾ »...ricoperto dalle pietre, sotto le quali dopo due hore fu ritrovato fra i morti.« Miroslav Premrou, Izvestilo Frančiško Ricciardi o dubrovniškem zemljotresu 1667, Prilozi za književnost, istoriju i folklor, Beograd 1924, IV, str. 210 — 216.

views wherever this was possible. We find a multitude of concrete details on frequent phenomena, characteristic for this period such as: estimates, buying, sales, auctions, strained neighbouring relations and partnerships, trials at court and arbitrations etc.

All this revives the troublesome moments in Kotor and the successful battle to breath life into the destroyed city.

The author pays particular attention to the records on destruction of the archival material as a special kind of poetic-emotional testimony on the concussion.

Miloš MILOŠEVIĆ

ARHIVSKA GRAĐA O ZEMLJOTRESIMA U KOTORU I OKOLINI

Rezime

Poslije provedenog ekipnog istraživanja građe o zemljotresima u Istorijskom arhivu u Kotoru, naročito u fondu notarskih knjiga, — autor je u tom veoma heterogenom materijalu izdvojio neke bitne tematske krugove. Od pet poglavlja, u prvom je iznio oskudnu dokumentaciju o brojnim zemljotresima prije 1667. god., dok su sva četiri druga posvećena samo tom katastrofalnom udaru.

Autor se najprije zadržava na zapisnicima sjednica gradskih vijeća i izvještajima vanrednog providura, poslije 1667. god., koji pružaju širu i reljefniju sliku dramatičnih prilika u Kotoru i okolini. U trećem poglavlju, međutim, u okviru dosta obilne sačuvane dokumentacije, uspješno se vrši neobična rekonstrukcija konkretnih šteta nastalih na nekim gradskim trgovima i ulicama 1667. godine.

Teškim posljedicama zemljotresa na raznim sakralnim objektima, i akcijama crkve i njenih redova oko rekonstrukcija crkava i samostana, — posvećena je posebna glava.

Najzad građa je ispitivana i sa vertikalnim problemskim zahvatima, odnosno sa pravnog, ekonomskog, sociološkog i psihoemotivnog stanovišta, ukoliko su to dokumenti omogućavali. Tu srećemo mnoštvo konkretnih detalja o učestalim pojavama, karakterističnim za to vrijeme, kao što su: procjene, kupoprodaje, dražbe, zaoštreni suvlasnički i međususjedski odnosi, sporovi sa sudskim i arbitražnim rješenjima i sl.

Sve to oživljuje te teške trenutke Kotora i uspješnu borbu za vraćanje života porušenom gradu.

Autor se naročito zadržava na podacima o uništenjima arhivske građe, kao i na posebnoj vrsti poetsko-emotivnih svjedočanstava o potresu.

